

СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЇХ ВИЗНАЧЕННЯ

Щербата Ганна Михайлівна – пошукач кафедри соціології управління та соціальної роботи, соціологічного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, заступник начальника управління - начальник відділу соціальних виплат і допомог управління праці та соціального захисту населення Ленінської районної у м. Харкові ради.

Данная статья посвящена актуальной проблеме - разработке комплексного критерия оценки государственных социальных программ. Проведен анализ социальных показателей и их систематизация по объективным и субъективным характеристикам. В качестве оптимального комплексного критерия оценки политических действий государства рассматривается «социальное качество жизни». Обосновывается возможность его измерения через призму удовлетворения широкого спектра потребностей и интересов человека.

The article is devoted to state social programmes' complex evaluation criteria development - the issue of current importance. The existing social indexes analyses and their systematization by objective-subjective criterion was conducted. As an optimum complex criterion of state socio-political actions evaluation 'social quality of life' category is suggested. It is introduced by the author as an integrated objective-subjective category, which considers a man as an active subject of social relations through the prism of his needs and interests wide spectrum satisfaction, who is under the influence of objective socio-economic, political, ecological, cultural-ideological factors.

Ключові слова: соціальна політика, соціальні показники, якість життя, індекс людського розвитку (ІЛР), рівень життя.

Трансформаційні зміни українського суспільства, що негативно позначилися на життєвому рівні населення, актуалізують необхідність розробки та запровадження інтегрованого показника оцінки якості та результативності проведених реформ, який би відображав як об'єктивні, так і суб'єктивні характеристики цього процесу.

Розмаїття моделей, форм і методів соціальної політики зумовлює формування критеріїв її оцінювання, що детерміновані соціокультурними традиціями, особливостями різних суспільств та розвитком наукових знань та практичного досвіду. Критика існуючих традиційних методів оцінки рівня добробуту в останні роки сприяла виникненню інтересу до використання соціологічного підходу, що вирізняється комплексністю дослідження особливостей диференціації рівня життя населення, врахуванням широкого спектру складових добробуту, його об'єктивно-суб'єктивних детермінант. Інтеграція різних методологічних підходів передбачає реалізацію комплексного дослідження об'єктивних умов і суб'єктивного сприйняття якості життя особистості, соціальних груп тощо.

Сьогодні одним із основних завдань оптимізації сучасної соціальної політики є прискорення процесу стандартизації, тобто приведення у відповідність стандартів країни (особливо соціальних) до міжнародних. Головною метою цього процесу є ратифікація міжнародних норм і правил регулювання суспільних відносин у сфері визначення та забезпечення соціальних гарантій.

Перша група соціальних стандартів була розроблена в 1961 р. у вигляді Європейської соціальної Хартії, яка присвячена захисту соціальних прав. У 1996 р. Рада Європи підготувала нову редакцію Європейської соціальної Хартії, яку схвалила Рада Міністрів, і яка була прийнята європейськими країнами. На сьогодні 15 європейських країн ратифікували цей документ. При розробці соціальних стандартів враховують два аспекти: 1) стандартизацію соціальних прав; 2) розробку соціальних стандартів рівня життя. Стандартизація соціальних прав передбачає: право на працю, професійну підготовку, нормальні умови праці, свободу професійних об'єднань, укладання колективних договорів, права дітей та підлітків, працюючих жінок, сім'ї, інвалідів і осіб похилого віку, а також права працівників-мігрантів та

їхніх сімей на захист, безплатну медичну допомогу і соціальне забезпечення. Значна частина стандартизованих соціальних прав дістала відображення у чинних законах України.[6, с. 4-8]

Вважаємо за необхідне детальніше зупинитися саме на другій групі соціальних стандартів - соціальних стандартах рівня життя.

Більшість дослідників до категорії "рівень життя" включають такі параметри, як рівень доходу, споживання основних благ, житлово-побутові умови, можливість отримати якісну освіту, медичне обслуговування, умови відпочинку, тобто все те, що має задовільнити мінімальний стандартний набір потреб.

У міжнародній практиці до соціальних стандартів рівня життя відносять: 1) тривалість життя від 25 (мінімальна) до 85 (максимальна) рр.; 2) грамотність населення - 100%; 3) середня тривалість навчання - 15р.; 4) реальний ВВП на душу населення в купівельній спроможності до долара; - від 200 (мін.) до 40 тис. (макс.); 5) сумарний коефіцієнт народжуваності (середня кількість дітей, народжених жінкою у фертильному віці від 20 до 45 рр.) - 2,14 - 2,15; 6) коефіцієнт старіння населення (частка населення, старшого за 65 р. у загальній чисельності населення) - 7%; 7) співвідношення 10% найбагатших до 10%, найбідніших - 10:1; 8) частка населення, яке проживає за межею бідності, - 10%; 9) співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати - 1:3; 10) мінімальний рівень погодинної заробітної плати - 3 долари; 11) рівень безробіття (з урахуванням прихованого) - 8-10%; 12) кількість правопорушень на 100 тис. населення - до 5 тис.; 13) рівень депопуляції (кількість народжених до кількості померлих) - 50:50; 14) кількість психічних патологій на 100 тис. населення - до 284 одиниць.

Перші чотири стандарти використовуються у світовій практиці ООН для розрахунку індексу людського розвитку країни (далі ІЛР). Цей показник інтегрує три складові: рівень життя, освіти і довголіття. Тому сам по собі він може вважатися соціальним стандартом. Інші показники від п'ятого до десятого застосовуються для аналізу і прогнозування соціально-політичної ситуації в країні. [6, с. 4-8]

Відомі українські дослідники О.Г. Осауленко і О.Ф. Новікова визначають рівень життя як складну інтегральну соціально-економічну категорію, яка комплексно виражає самопочуття населення, його матеріальний добробут, соціально-побутові умови, рівень задоволення не тільки матеріальних, але й соціальних та духовних потреб. [9, с.83]

У вітчизняній практиці одним з найважливіших показників життєвого рівня є споживчий бюджет як інтегральний соціальний норматив споживання населенням товарів та послуг. Залежно від рівня задоволення соціальних потреб розрізняють раціональний та фактичний споживчі бюджети.

Мінімальний споживчий бюджет - це набір продовольчих і непродовольчих товарів та послуг у натуральному та вартісному вираженні, що забезпечує задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини. [11, с.168]; являє собою соціально допустимий мінімум споживання, визначається суспільством як необхідний для збереження більш-менш допустимого життєвого рівня. [11, с.138].

Раціональний споживчий бюджет - це сукупність товарів та послуг, предметів культурно-побутового та господарчого призначення відповідно до науково-обґрунтованих норм та нормативів споживання, що задовольняє розумні раціональні потреби. Цей бюджет використовують для оцінки фактичного рівня й структури споживання, ступеню задоволення потреб населення. Він виступає основою прогнозування загального обсягу й структури матеріальних благ і послуг. Вперше раціональні споживчі бюджети почали розробляти за радянських часів наприкінці 50-х - на початку 60-х рр. [11, с.138]

Порівняння фактичного споживання товарів та послуг з раціональними нормами дає змогу оцінити ступінь задоволення потреб населення у цьому товарі та послугі.

Фактичний споживчий бюджет характеризується набором товарів та послуг, що споживаються населенням або окремими соціально-демографічними групами. Натурально-речовий склад споживчого бюджету являє собою споживчий кошик. Споживчий кошик - це певний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, призначених для споживання населенням та окремими його групами і забезпечення їх потреб на відповідному нормативному рівні. [11, с. 139] Розрізняють мінімальний, раціональний та фактичний споживчий кошик.

Мінімальний споживчий кошик містить обґрунтовані, збалансовані за потребою стандартні набори товарів і послуг, оснований на мінімальних нормах і нормативах споживання, що розробляються

науковими установами та організаціями відповідного профілю. Він є основою для розрахунку межі малозабезпеченості і прожиткового мінімуму. Межа малозабезпеченості - це величина середньодушового сукупного доходу, який забезпечує непрацездатній особі споживання товарів та послуг на мінімальному необхідному рівні.

Базовим державним соціальним стандартом, що застосовується для визначення державних соціальних гарантій є прожитковий мінімум. На законодавчому рівні в Україні визначення сутності прожиткового мінімуму закріплено в Законі України "Про прожитковий мінімум" і являє собою вартісну величину, достатню для забезпечення нормального функціонування людини, збереження її здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особи. Одразу зазначимо, що прийнятий на сьогодні прожитковий мінімум в розмірі - 626 грн. навряд чи зможе задовольнити первісні потреби людини, не кажучи вже про соціально-культурні. Починаючи з 2000 р. прожитковий мінімум затверджується Верховною Радою України законом про Державний бюджет на відповідний рік.

В Україні прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на одну особу на місяць, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення: - дітей віком до 6 років; від 6 до 18 років; - працездатних осіб; - осіб, які втратили працездатність.

Для Росії характерним є групування за прожитковим мінімумом, мета якого визначення стандартів прожиткового мінімуму в регіоні, щоб оцінювати рівень життя населення при розробці і реалізації регіональних соціальних програм, надавати необхідну державну соціальну допомогу малозабезпеченим групам, формувати місцеві бюджети. Це один з фундаментальних принципів, який забезпечує функціонування механізму соціального захисту населення. Якщо доходи людини є нижчими від прожиткового мінімуму, то вона потрапляє в поле зору органів соціального захисту. Відповідно до прожиткового мінімуму населення розподіляється на три групи: 1) з душовим доходом, який є нижчим за прожитковий мінімум (бідні); 2) від одного до двох прожиткових мінімумів (малозабезпечені); 3) більше двох прожиткових мінімумів (відносно забезпечені). [8, с. 4-8]

Дослідження динаміки прожиткового мінімуму в Україні свідчить про поступове його збільшення у 2000-2008 рр., але індексація значно відстає від темпів інфляції та зростання цін та тарифів. Нагадаємо, що з 1991 по 1999 рр. в Україні було запущено довгостроковий механізм зниження життєвого рівня населення, зокрема найменш забезпечених його верств. Поряд із спадом виробництва мало місце глибинне розшарування суспільства. Якщо порівняти окремі країни то співвідношення доходів багатих і найбідніших верств населення у Китаї становить 7:1, у країнах ЄС - 5:7, в Японії - 4,3:1, а в Україні - 30:1. [11, с.56]

У міжнародній практиці для визначення прожиткового мінімуму використовують такі методи:

- статистичний, що передбачає встановлення прожиткового мінімуму на рівні доходу, який мають 10-20% найменш забезпечених верств населення країни. Цей метод використовують в країнах з досить високим рівнем доходів населення;
- нормативний - виходить з того, що формують мінімальний споживчий кошик;
- суб'єктивний - базується на результатах соціологічних опитувань населення щодо необхідного мінімального прибутку (недоліком цього методу, на нашу думку, є його дорадчий характер, оскільки його результати не можуть бути підкріплені реальними економічними можливостями країни, проте він засвідчує справжні потреби людей);
- ресурсний - виходить із можливостей економіки забезпечити прожитковий мінімум (застосовується у найрозвинутіших країнах);
- комбінований (наприклад, нормативно-статистичний), особливістю якого є поєднання кількох методів визначення прожиткового мінімуму, зокрема вартість харчування визначається за нормами, житлово-комунальні послуги - за фактом, а непродовольчі товари - за їх відсотковою часткою у загальних витратах;
- відносний, або метод обчислення медіанного доходу. Він здебільшого застосовується у державах з розвинутою ринковою економікою. Так, у США, Великобританії, Німеччині прожитковий мінімум

встановлюється на рівні 40% від медіанного доходу, у Фінляндії, Італії, Греції, Іспанії - 50%, у Португалії та Ірландії - 60% відповідно. [4, с.140]

Узагальнюючи наведені методи можна виокремити три групи методик вимірювання рівня життя. До першої групи належать методики, що ґрунтуються на соціально-економічних показниках, оприлюднених службами державної статистики. Рівень життя вимірюють на підставі розміру заробітної плати (чи доходу) громадян, ВВП на душу населення, офіційної межі малозабезпеченості та бідності, деяких показників стану здоров'я і освіти. Опитування тут відіграють допоміжну роль, приміром, демонструючи структуру витрат за даними рівня заробітної плати; задоволеність людей існуючим життєвим рівнем та їхніми уявленнями щодо бажаних умов життя.

За сучасної економічної ситуації можливості використання методик, заснованих виключно на показниках соціально-економічної звітності, дуже обмежені. За величезної кількості незареєстрованих безробітних і нерегулярної виплати заробітної плати показники, які враховують дані методики, не можуть точно відбивати реальний рівень життя всього населення.

Другу групу утворюють методики, засновані винятково на опитувальних методах отримання інформації щодо розміру показників, які характеризують рівень життя населення. Сутність їх полягає у припущенні ототожненні доходів і реального споживання. Обґрунтуванням такого припущення є неможливість у інший спосіб оцінити реальні умови життя людей у ситуації, коли переважна частина населення має офіційно не фіксовані доходи. Виходячи з цього можна дійти висновку, що насправді люди реально споживають не більше благ, ніж дозволяють їхні доходи.

Такий аналіз є доцільним, оскільки спрямований передусім на визначення реальних умов життя та виявлення прихованих можливостей поліпшення умов життя населення (за розміром реального споживання). Однак ці методики мають обмежене практичне значення, оскільки результати досліджень мають оцінювальний характер і тому не можуть використовуватись як вихідні дані при планування конкретних заходів у сфері соціального забезпечення, хоча неадекватне співвідношення доходів і реального споживання свідчить про негативні тенденції соціально-економічного розвитку країни.

Слід зазначити, що опитувальну методику розроблено з метою аналізу рівня життя в країнах, що розвиваються або стосовно малозабезпечених груп населення. Застосування їх до аналізу рівня життя населення в Україні призводить до штучного завищування оцінки рівня життя. Сучасний рівень життя переважної більшості населення України, коли доходи не задовольняють не лише найвибагливіші запити, а й необхідний фізіологічний мінімум, певною мірою виправдовує застосування цих методик.

Третю групу становлять методики, що вможливають міжнародне порівняння рівня життя.

До початку 90-х рр. не існувало спеціальних узагальнених показників, які б унеможливлювали порівняння умов життя людей у різних країнах у світовому масштабі. Починаючи від 90-х рр., ООН щорічно публікує "Звіт про розвиток людини", що містить узагальнені в індексі людського розвитку дані. Вихідні дані для побудування ІЛР та аналізу рівня життя, здійсненого за методами першої групи, ті ж самі. Відмінність полягає в тому, що до ІЛР вони входять скоригованими відносно мінімальних і максимальних значень, зафіксованих світовою статистикою. Отже ІЛР - це відображення ефективності соціально-економічного розвитку окремих країн на тлі динаміки загальносвітових змін умов життя людей. ІЛР дає змогу оцінити соціально-економічний розвиток в руслі світових тенденцій. [14, с.108-113]

Таким чином, аналіз методичних підходів до вимірювання життєвого рівня можна диференціювати за об'єктивно-суб'єктивним критерієм. До об'єктивних критеріїв увійдуть всі статистичні індикатори оцінки рівня життя. До суб'єктивних - соціологічні (емпіричні) методики, які базуються на оцінках населення. Застосування саме соціологічних методів дослідження дозволяє вивчити якісну характеристику життєвого рівня.

На жаль, поки що в Україні не сформовано системи стабільного відстеження інформації, яка узагальнює оцінки соціально-економічного стану, умов розвитку суспільства, ставлення громадськості до соціальних реформ. Дуже широкий спектр соціальних стандартів рівня життя, їх багатогранність зумовлюють необхідність створення універсальної системи соціальної експертизи. Потрібен постійний моніторинг не тільки соціальних стандартів, їх переосмислення з точки зору соціальної безпеки суспільства. У першу чергу, слід визначити такий комплекс мінімальних соціальних стандартів рівня життя, які можуть бути гарантовані державою і нею дотримуватися. [6, с.2]

Бракує комплексного підходу до дослідження особливостей диференціації рівня життя різних верств населення, що передбачає врахування широкого спектру не тільки грошових доходів, але й інших економічних ресурсів (майнових, житлових), що впливають на підтримання певного рівня матеріального добробуту громадян. При аналізі питання щодо рівня життя населення необхідно застосовувати комплексні критерії, в тому числі ознаку "ресурсної забезпеченості", що враховує: а) час придбання "накопиченого майнового потенціалу"; б) соціально-економічні умови цього придбання; в) доходи, на які він був придбаний; г) спосіб придбання (власні доходи); д) ступінь зносу майна. Простий перелік наявних у сім'ї компонентів ресурсної забезпеченості, без уточнень, може викривити реальну картину рівня життя населення. [16, с.139-141]

Крім того, існує значний розрив між рівнем поточного доходу і можливостями реалізації потреб в сфері споживання. Тому при визначенні життєвих стандартів уявляється доцільним спиратися не на окремі критеріальні показники, а на систему показників, що враховують широкий спектр об'єктивних характеристик (матеріальних, майнових ресурсів, реальний рівень споживання) й певні суб'єктивні оцінки матеріальної забезпеченості) і фіксується у тому чи іншому значенні індексу. В цьому плані, на наш погляд, корисним є досвід російських колег, які на базі емпіричних досліджень ІСПАН, (березень - червень 2003 р.) "Богатые и бедные в современной России" і "Российский средний класс: динамика измерений", а також опитування, проведеного в межах роботи за проектом "Изменяющаяся Россия, формирование новой системы стратификации" сконструювали інтегративний індексатор рівня життя. Основою розрахунку індексу рівня життя є гіпотеза про те, що розгляд реального рівня життя включає не лише оцінку добробуту, але й оцінку рівня депривації, тобто відчуття частиною населення нестачі і обмежень у загальноприйнятому наборі споживчих благ. Реально наявні у кожної людини "блага" і пережиті нею втрати дають в сукупності реальну картину рівня життя. В умовах розбіжностей статусів зрозумілі, на перший погляд, ознаки добробуту можуть мирно співіснувати з проявом достатньо серйозної депривації, що особливо характерно для крайніх вікових груп. Так, наприклад, молодь, що проживає окремо від батьківських сімей, може мати магнітофони, мобільні телефони, але не мати телевізора або холодильника, які входять в обов'язковий "джентельменський набір" росіян. В той же час представники найстарших вікових груп володіють достатньо повним набором майна, але не мають можливості відвідувати лікаря або придбати ліки.

Вихідною гіпотезою при розрахунку показників рівня життя було припущення, що диференціація російського населення проявляється не лише в тому, що у сім'ї є, але й в тому, чого в неї не має. Причому реалізація різних стилів життя (які активно формуються в тому числі і в пострадянських суспільствах) веде до того, що серед тієї частини населення, яка не відчуває реальної депривації, ознаки добробуту повинні включати не лише майно, але й послуги, оскільки серед тих, хто знаходиться на одній сходинці матеріального добробуту одна частина буде конвертувати свої ресурси в компоненти предметно-речової складової матеріального добробуту, а інша - спрямовувати на задоволення у певного типу послугах, соціальної участі, дозвілля і відпочинку.

Дослідження засвідчили що для верств російського населення, що стоять на різних сходинках соціальної ієрархії, граничними показниками будуть різні типи ресурсів, а також різні набори їхніх елементів, які знаходяться в них.

Так, дослідниками було визначено набір показників, які використовуються при змістовному аналізі індексу рівня життя: 1) суб'єктивні оцінки наявності найбільш значущих форм депривації; 2) майнова забезпеченість; 3) наявність нерухомості, якою можна користуватися в повсякденному житті, яку можна буде продати, отримавши додатковий фінансовий ресурс; 4) якість житлових умов; 5) наявність грошових заощаджень і внесків у різних формах; 6) можливість користування платними соціальними послугами; 7) можливості дозвілля, пов'язані з додатковими витратами. [13, с.120]

Наукові пошуки колег доводять доцільність використання соціологічного підходу при конструюванні показника рівня життя, можливість розгляду цього феномену як об'єктивно-суб'єктивної характеристики, вимірювання якого, окрім статистичних показників є комплексні суб'єктивні методики оцінки людьми свого соціального статусу із врахуванням впливу об'єктивних факторів соціального середовища.

Тільки синтез двох підходів – порівняння даних офіційної статистики із результатами соціологічних досліджень оптимально відображають рівень ефективності соціально-захисної системи. Соціологічний підхід дозволяє акцентувати увагу на потребах і інтересах людей, які вони можуть задовольнити в тій чи іншій мірі, обґрунтувати об'єктивні статистичні дані і вивчити весь спектр потреб і що найважливіше, вищі соціальні потреби. Низька ефективність сучасної соціальної політики обумовлена тим, що розробка і реалізація соціальних програм спрямована на забезпечення і підтримку рівня, а не якості життя, на задоволення первинних вітальних потреб суспільства. Вся система державних показників переважно статистичного характеру спрямована на діагностику рівня життя в суспільстві.

Аналіз методик вимірювання якості життя, які використовуються в Україні, свідчить про те, що в більшості випадків вимірюється рівень життя, а не якість. Кількісні показники не відображають якісної характеристики задоволення потреб людини, соціальної групи, суспільства в цілому.

Найбільш часто якість життя розглядають як соціально-економічний феномен, що розвиває його соціальну сутність. Аналіз факторів якості життя носить фрагментарний характер, що не дозволяє розкрити особливості якості життя як цілісного соціального явища. До того ж сучасні цивілізаційні процеси диктують необхідність виділення і аналізу нових факторів якості життя, зокрема глобалізаційного. [7, с.486]

Найбільш вдалим представляється розгляд якості життя крізь призму ступенів соціальної свободи, можливостей всебічного розвитку, реалізації здібностей і духовних цінностей, що надаються суспільством людині для реалізації її інтересів. Зазначимо, що поняття "якості життя" використовується і розкривається у співвідношенні з поняттями «рівень життя», «стиль життя», «спосіб життя», «життєвий уклад», соціальні норми і стандарти тощо. У відповідності із переліченим якість життя відбиває і характеризує в якій мірі людина задовольняє свої потреби і реалізує здібності, задатки і інтереси, створює суспільні цінності.

Поняття якості життя виникло у зв'язку з проблемами охорони навколишнього середовища, здоров'я людей і оновлення міст. В сучасній соціології за його допомогою прийнято визначати індекс життя, який не підлягає кількісним вимірам і характеристикам. Якість життя органічно пов'язана із проблемами цінностей життя і сенсу існування людини, соціальних груп, суспільства в цілому, загалом визначає характер і спрямованість соціальної активності, діяльності і поведінки людей, соціальних груп, політичних партій і громадських рухів.

Якість життя - це об'єктивно- суб'єктивна категорія, яка характеризує як рівень розвинутості тих чи інших потреб, так і можливість їх задоволення. Саме соціальна складова якості життя характеризує ступінь ефективності соціальної політики держави, соціальних програм, що спрямовані на задоволення не тільки вітальних, але й соціальних (вищих) потреб особистості (її самореалізації). У кризовий період, коли актуалізується задоволення вітальних потреб при різкому зниженні можливостей задоволення соціальних, зростає роль соціальної політики, завдання якої - зберегти і розширити можливості задоволення саме вищих соціальних потреб особистості. Головним недоліком сучасних соціальних програм є їх спрямованість на підтримку рівня життя (мінімального стандартного набору потреб), а не на підвищення його якості, тим більше, що ХХІ століття проголошено століттям якості життя.

Деякі науковці розглядають якість життя як суб'єктивну категорію, яка розкривається через визначення суб'єктом рівня задоволення своїх потреб. Однак спектр потреб міняється в залежності від рівня розвитку певного суспільства і даного суб'єкта. Саме соціальна якість життя як інтегральна об'єктивно-суб'єктивна характеристика на нашу думку є оптимальним комплексним критерієм оцінки соціально-політичних дій держави ефективності системи соціального захисту населення та соціального самопочуття.

Література:

1. Артеменко В. Методи інтегральної оцінки якості життя населення в управлінні регіональним розвитком // Регіональна економіка. – 2002. -№ 1. – С. 166-177.
2. Закон України «Про мінімальний споживчий бюджет» від 03.07.1991 №1284 –XII // Відомості ВРУ. - 1991. - №42. –С.553.

3. Крупець Я.Н. Социальное самочувствие как интегральный показатель адаптированности // Социс. -2003. - № 4. – С. 113.
 4. Мірошніченко С.Ю. Соціальні нормативи як критерії оцінки життєвого рівня населення // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. - К, 2006. -№ 1. – С. 137-142.
 5. Ноздріна Л.В. Якість життя населення в перехідній економіці України: Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд.. екон. наук. – Львів, 2001. – 20с.
 6. Папієв М. Світовий досвід застосування соціальних стандартів // Економіка України. – 2004. - № 1. – С. 4-8.
 7. Плахова Е.Н. Объективные и субъективные детерминанты социального качества жизни// Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства Зб. наук пр. – Х.: Видавн. центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. – 621 с.
 8. Римашевская Н.М. Бедность и маргинализация населения // Социс. – 2004. - № 4. –С. 33-44.
 9. Спостереження та вимірювання соціальної захищеності населення України: проблеми становлення/ О.Г. Осауленко, О.Ф. Новікова та ін. – Донецьк; Київ, 2003. – 440 с.
 10. Стан дотримання права людини на гідний рівень життя // Національна безпека і оборона. – 2001. - № 3. – С. 9-16.
 11. Социальная статистика: Учеб. / Под. ред. чл.-кор НАН И.И. Елесеовой – М.: Финансы и статистика. 1997. – 416 с.
 12. Соціальні індикатори рівня життя населення: Стат. Зб./Держ. ком. стат. України. – К, 2004. – 230с.
 13. Тихонова Н.С., Давыдова Н.М., Попова И.П. Индекс уровня жизни и модель стратификации российского общества// Социс. – 2004. - № 6. – С. 120-130.
 14. Толстих Н. Сучасні показники рівня життя населення і методики їх вимірювання // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1991. - № 1. – С. 108 – 113.
 15. Удотова Л.Ф. Соціальна статистика: Підручник. – К.: КНЕУ, 2002. – 376с.
 16. Чинакова Л.И. Об отличительных признаках бедности и нищеты// Социс. – 2005. -№1. – С. 139 – 141.
- Яременко О.О. Концепція створення комплексного механізму формування та оцінки ефективності реалізації соціальної політики в період трансформації українського суспільства// Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства Зб. наук пр. – Х.: Видавн. центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. – 621 с.